

Služba SHERPA/RoMEO – další život vědeckého článku

Pavla Rygelová, VŠB-TU Ostrava

1 Úvod

Poslední desetiletí dochází ke vzniku obrovského množství iniciativ na podporu otevřeného přístupu k vědeckým informacím. Internet a další informační technologie umožňují zásadní změny ve způsobu vědecké komunikace. Vědecká komunita se začala zajímat o bezplatné a neomezené šíření a sdílení vědeckých poznatků a do popředí se dostala problematika šíření elektronických preprintů a postprintů, neboli tzv. *zelená cesta otevřeného přístupu*. Téma úzce souvisí s otázkou autorsko-právních vztahů mezi autorem článku a vydavatelem vědeckého časopisu. Vlastníky práv k šíření díla se zpravidla stávají vydavatelé vědeckých časopisů. S postupnou adaptací otevřeného přístupu jako standardního postupu šíření vědeckých informací se však tato situace mění a autoři vědeckých článků získávají větší kontrolu nad tím, jak mohou se svým článkem nakládat. Jaké možnosti autoři získali, ukazuje služba SHERPA/RoMEO [1], která se zabývá vztahem autora, vydavatele a autorského práva k autoarchivaci elektronických preprintů a postprintů v digitálních repozitářích.

Vzhledem k tomu, že autoarchivaci e-printů (souhrnný název pro elektronické preprinty a postprinty) lze stále považovat za poměrně nový model distribuce vědeckých poznatků a je především předmětem zájmu vědeckých pracovníků, ze strany vydavatelů nedošlo zatím k jejímu jednoznačnému akceptování. Existují různé kombinace toho, co vydavatel svému autorovi povoluje a co zakazuje. Autoři mohou být v této situaci bezradní, a proto vznikla služba SHERPA/RoMEO, která autorům, knihovnám a ostatním institucím pomáhá orientovat se v nepřehledné síti různých přístupů u různých vydavatelů.

2 Vymezení některých pojmů

Než rozvineme praktické aspekty autoarchivace e-printů, je potřeba si nejprve ujasnit některé pojmy, které jsou v textu používány. Jejich přes-

ným definováním se vysvětlí některé nejasnosti a usnadní se pochopení celé problematiky.

Nejprve několik slov k samotnému pojmu autoarchivace (*self-archiving*). *Autoarchivací* je myšleno, že *autor sám* vloží svůj digitální dokument (v tomto případě preprint nebo postprint svého článku) do digitálního repozitáře nebo jej zveřejní například na své webové stránce. Z hlediska autorsko-právního je v podstatě jedno, jestli akt uložení provede opravdu sám autor, a také v mnohých případech se praktikuje spíše zprostředkovaný způsob vložení dokumentů do repozitáře (*mediated deposit*) jinou pověřenou osobou. Proto dále tento pojem budeme psát závorkami u předpony „auto“, tedy (auto)archivace, čímž chceme vyjádřit, že vložení dokumentu do repozitáře samotným autorem není bezpodmínečně nutné. Autor samozřejmě musí být seznámen a měl by souhlasit se skutečností, že jím vytvořené práce jsou jeho jménem dále zveřejňovány.

Je nutné vysvětlit také pojmy preprint, postprint a e-print. Databáze SHERPA/RoMEO používá termín *preprint* pro podobu článku před recenzním řízením. Tato definice je blízká autorům, pro které jakékoli modifikace článku znamenají samotný recenzní proces. Jinak chápou termín preprint někteří vydavatelé, kteří za preprint považují obsahově konečnou podobu článku s dokončeným recenzním řízením, ale bez konečného formátování pro tisk. To, co vydavatelé chápou jako preprint, je v případě databáze SHERPA/RoMEO bráno jako postprint. *Postprint* označuje podobu článku, který prošel recenzním řízením. Pro zjednodušení budeme v textu dále pro preprinty a postprinty užívat slovo *e-print* [2] jako souhrnné označení obou pojmů.

3 Smlouva s vydavatelem

Článek vychází z modelové situace, kdy se autorovi vědeckého článku podařilo dopsat odborný text a usiluje o jeho zveřejnění ve vědeckém, nejlépe prestižním časopise. Autor uzavírá s vydavatelem smlouvu o vydání článku (*copyright transfer agreement*), která zpravidla určuje, že autor přenechává svá autorská práva vydavatel, jak vyplývá už ze samotného označení této

smlouvy. Zároveň vydavatel může autorovi garantovat některá práva, např. k šíření e-printu vědeckého článku, pořizování a šíření kopie článku, zahrnutí článku do publikace napsané nebo sestavované autorem, využití článku k výukovým účelům apod.

Na příkladu smlouvy vydavatele Wiley [3] si lze názorně ukázat, jak často vypadá základní nastavení autorsko-právních vztahů mezi vydavatelem a autorem vědeckého článku. Ve smlouvě se říká, že vydavatel získává autorská práva článek nebo jeho části například publikovat, znovu publikovat, přenášet, prodávat, distribuovat a dále využívat. Na druhou stranu vydavatel Wiley uděluje autorovi jmenovitě *právo sdílet s kolegy* tištěný nebo elektronický preprint ještě nevydaného článku v podobě, v jaké byl přijat k vydání v časopise. A dále jsou vyjmenovány podmínky, jak může být sdílení provozováno. Preprint může být vystaven k osobnímu nebo pracovnímu užití na autorových vlastních webových stránkách, nebo v interní síti jeho univerzity nebo společnosti, anebo na zabezpečených webových stránkách autorovy instituce.

Ze smlouvy vyplývá, že Wiley nechává autorům poměrně dost volného prostoru, jak mohou se svým článkem naložit, bohužel ovšem s výjimkou kýženého uložení preprintu do otevřeného digitálního repozitáře.

Další dva z významných vydavatelů, Springer a Elsevier, jsou ve vztahu k (auto)archivaci e-printů progresivnější. Oba vydavatelé vycházejí autorům vstříc v tom, že jim umožňují ukládání e-printů také do digitálních repozitářů.

4 Autorská práva ve vztahu k (auto)archivaci

Databáze SHERPA/RoMEO vznikla z jednoletého projektu RoMEO (*Rights Metadata for Open Archiving*) [4], jehož realizátoři si položili několik základních otázek vztahujících se k autorsko-právní stránce (auto)archivace. Především je zájímalo, kdo je skutečně vlastníkem autorských práv, jak vydavatelé zdůvodňují svůj požadavek, aby se autoři vzdali svých autorských práv, kdy dochází k podepsání smlouvy s vydavatelem, jak vypadá širší workflow (auto)archivace, jaké možnosti má autor při hledání vhodného vydavatele

a zda může dojednat s vydavatelem příznivější podmínky. V rámci projektu vzniklo několik průzkumů hledajících odpovědi na tyto otázky a vzniknuvší databáze SHERPA/RoMEO představuje velice užitečné a využívané pokračování původního projektu.

Nejdůležitější je zřejmě otázka, proč vůbec vydavatelé vyžadují podepsání smlouvy *Copyright Transfer Agreement* (dále jen CTA), v níž si vyhrazují exkluzivní autorská práva. Předně, podle jedné z prezentací [5] projektu RoMEO z let 2002-2003, žádalo tehdy 90 % ze zkoumaných vydavatelů podepsání CTA, dalších 6 % vydavatelů požadovalo exkluzivní licenci a jen 4 % žádalo neexkluzivní licenci k publikování článku, kdy copyright zůstává v rukou autorů (dnes již je situace z pohledu autorů o něco příznivější). Vydavatelé vycházejí z dualistické podstaty autorského práva, které vymezuje osobnostní práva autora a vlastnická práva tvůrce původní díla. Vlastnická práva zaručují exkluzivní právo dílo užít, tj. dílo reprodukovat, šířit, distribuovat jeho kopie, pronajímat dílo, sdělovat dílo veřejnosti atd., viz např. přesné znění *Zákona 106/2006 Sb., O právu autorském . . . , oddíl 3, paragraf 12* [6]. Jelikož se jedná o exkluzivní právo, pokud chce někdo využít jen některé z těchto práv, musí k tomu získat souhlas od vlastníka copyrightu.

Další z průzkumů projektu RoMEO se zajímal o to, jak a jestli vydavatelé dostatečně zdůvodňují podepsání smlouvy CTA. Pokud vůbec vydavatelé poskytují nějaké vysvětlení, většinou se omezí jen na krátké vyjádření, že CTA jim umožňuje ochranu před porušováním autorských práv. Takto to například zdůvodňuje vydavatel Taylor & Francis: "*Copyright assignment has the advantage of elimination of ambiguity, for example in negotiating subsidiary licences (for instance with database aggregators) or in dealing on an author's behalf with plagiarism, abuse of moral rights, protecting intellectual property or copyright infringement.*" [7]

Trvání na podepsání smlouvy CTA pro autory spíše nevýhodné, ukazuje na exkluzivní postavení vydavatelů, jaké zaujímají ve vydavatelském průmyslu. Vydavatelé v podstatě autorům diktuji své podmínky a přitom zapomínají na to,

že by jejich obchody nemohly fungovat bez autorů a jejich vůle sdílet svá díla. Vedle vysokých cen předplatného je nevýhodnost smlouvy CTA dalším důvodem, proč podporovat myšlenky otevřeného přístupu, který se snaží narušit monopolní pozici vydavatelů vědeckých časopisů a vrátit autorům práva šířit své dílo způsobem adekvátním dnešním technologickým možnostem vědecké komunikace.

Důležitá je také otázka chvíle, kdy autor musí smlouvu CTA s vydavatelem podepsat. Zpravidla k tomu dochází před recenzním řízením a přijetím článku k vydání. Před podepsáním smlouvy je autor výhradním držitelem copyrightu a může s článkem nakládat jakkoli, neboli také může preprint článku uložit do repozitáře. Má to však jeden zásadní háček, neboť velká část vydavatelů vyžaduje po autorovi záruku, že článek nebyl dříve publikován. Toto prepublikační embargo, někdy označované jako tzv. „Ingelfingerovo pravidlo“ podle Franze Ingelfingera, editora časopisu *New England Journal of Medicine*, má zaručit časopisu jeho prvenství ve zveřejnění článku. Z tohoto pohledu se sice nejedná o problém právní, ale spíše jde o politiku časopisu, která implicitně vyjadřuje: „*We will not consider for publication any preprint that has been previously self-archived*“ [8]

Problém však zase souvisí s přesnou interpretací obratu „dříve publikován“. Akademici souhlasí s výkladem, že publikovat znamená vydat článek v recenzovaném časopise. Vydavatelé se přiklánějí k obecnější definici, kdy publikovat znamená učinit informaci veřejně dostupnou [9]. Někteří vydavatelé sice výslovně uvádějí, že (auto)archivaci nepovažují za akt publikování, přesto autoři musí brát v potaz další nejednoznačnou překážku bránící co možná největší volné distribuci výsledků jejich práce.

Vydavatelé nebránící (auto)archivaci často vyžadují, aby k archivovanému e-printu bylo připojeno oznámení o tom, že e-print byl nebo bude vydán v příslušném časopise, s hypertextovým odkazem na web vydavatele nebo na stránku s oficiálně vydaným článkem.

Jiné úskalí je skryto v tom, že vydavatelé někdy nezmiňují ve smlouvě CTA, jak budou práva vyrovnána v případě, že článek nebude přijat k vy-

dání. Podle výzkumu projektu RoMEO 15 % zkoumaných vydavatelů tuto možnost ve smlouvě neuvádí. Znamená to, že odmítnutý článek nemůže být v podstatě už nikdy vydán u žádného jiného vydavatele. Autoři by si proto měli být vědomi, jakých práv se při podpisu smlouvy CTA vzdávají, a měli by bedlivě zvážit, zda skutečně chtějí o některá práva přijít. Zkrátka měli by vědět, že pro vydání článku není potřeba vzdát se veškerých autorských práv ve prospěch vydavatele a měli by si hledat takového vydavatele, který jim zaručuje co nejlepší podmínky – a to nejen ve vztahu k (auto)archivaci e-printů.

S řadou vydavatelů je možné vyjednávat o výhodnějších podmínkách publikování. Organizace SPARC ve spolupráci s iniciativou *Science Commons* nabízí pro takovou situaci online generátor [10] pro dodatek ke smlouvě s vydavatelem (tzv. addendum), který si každý autor může po vyplnění vytisknout a zaslat vydavatelům.

5 Databáze SHERPA/RoMEO

Jak už bylo v úvodu zmíněno, situace kolem (auto)archivace elektronických preprintů a postprintů je velice komplikovaná. Přesto, že velká část vydavatelů se staví k (auto)archivaci spíše pozitivně (nyní je to již kolem 60 % vydavatelů registrovaných v databázi SHERPA/RoMEO), je v podstatě nemožné najít jednotný postup, jak (auto)archivaci realizovat, aniž by v nějakém případě nedošlo k porušení konkrétní smlouvy s vydavatelem. Databáze SHERPA/RoMEO přesto pomáhá v orientaci alespoň v základních otázkách.

Databáze SHERPA/RoMEO je pokračováním projektu RoMEO podpořeného JISC z let 2002/2003. Organizace SHERPA se dohodla na přeměně výsledků projektu RoMEO na plně funkční databázi SHERPA/RoMEO, která je nyní financována organizací JISC a spravována Universitou v Nottinghamu. Dalšími partnery projektu jsou Wellcome Trust, British Library a organizace MIMAS.

V kostce se dá říct, že databáze SHERPA/RoMEO:

1. poskytuje informace o přístupu vydavatelů vědeckých časopisů k otázce (auto)archivace vědeckých článků, resp. jejich e-printů v digitálních repozitářích;

2. rozlišuje pomocí barevného označení, jak vydavatelé přistupují k (auto)archivaci e-printů. Barva zelená, modrá, žlutá a bílá indikují, jestli vydavatel (auto)archivaci povoluje, nebo ji povoluje s určitým omezením nebo ji neumožňuje vůbec;
3. umožňuje vyhledávání podle názvu časopisu, jeho ISSN nebo podle názvu jeho vydavatele;
4. sestavuje zvláštní seznam vydavatelů, kteří autorům dovolují využít přímo elektronickou verzi vydaného článku, zpravidla souboru PDF;
5. sestavuje zvláštní seznam vydavatelů, kteří za určitý poplatek nabízejí autorům zveřejnění jejich článku v režimu otevřeného přístupu (tzv. placený otevřený přístup).

Databáze nyní zahrnuje 650 vydavatelů především anglo-americké provenience. Přesná statistika vydavatelů podle zemí není k dispozici, ale čeští, stejně jako další evropští nebo mimoevropští vydavatelé, nejsou zastoupeni vůbec nebo jen v omezené míře. Paralelně vznikly k databázi SHERPA/RoMEO i další databáze. Pro španělské prostředí je budována obdobná služba DULCINEA [11], jejíž provozovatelé se zjevně inspirovali názvem projektu RoMEO a pojmenovali službu jménem postavy ze španělské literatury. V Austrálii je provozována databáze OAKList [12]. Obě databáze spolupracují s SHERPA/RoMEO, která je stále nejobsáhlejším zdrojem.

Vydavatelé jsou rozděleni do čtyř barevných skupin podle toho, jak přistupují k (auto)archivaci e-printů. Zelení vydavatelé povolují využít preprint i postprint, modří vydavatelé pouze postprint, žlutí preprint a bílí (auto)archivaci nepodporují.

K vyhledání konkrétního vydavatele slouží webový formulář, který umožňuje vyhledávání podle několika hledisek. Vyhledávat je možné podle názvu vydavatele nebo názvu časopisu. Nedávno bylo významně rozšířeno pokrytí časopisů díky využití adresáře DOAJ, seznamu ENTREZ a služby Zetoc a vyhledávat časopisy je možné podle jejich ISSN nebo zkratky jejich názvu.

Větší pokrytí časopisů se promítlo i do podrobnějšího zobrazení výsledků vyhledávání. Vyhle-

dání časopisu zobrazí výsledky v přehledné tabulce, z níž je okamžitě patrné, kdo časopis vydává a jestli má časopis, resp. jeho vydavatel vlastní záznam v databázi.

Informace o přístupu vydavatele k (auto)archivaci jsou v databázi udržovány na úrovni vydavatele. V záznamu se vyskytují tyto údaje:

1. název a odkaz na webové stránky vydavatele;
2. informace o archivaci e-printů;
3. informace o možnostech využití vydavatelské verze článku (PDF);
4. obecné podmínky využívání e-printů;
5. informace o povinném otevřeném přístupu ze strany poskytovatelů finančních zdrojů;
6. odkaz na dokument, odkud byly informace čerpány (často přímo text smlouvy CTA, nebo odkaz na webové stránky vydavatele, kde je popsán přístup vydavatele k otevřenému přístupu a otázkám (auto)archivace);
7. barevné označení vydavatele.

K bodu c): Služba SHERPA/RoMEO udržuje zvláštní seznam všech vydavatelů kteří k (auto)archivaci povolují využít vydavatelské verze článku ve formátu PDF. Nyní tento seznam obsahuje asi 120 vydavatelů, bohužel mezi nimi nefiguruje žádný z triumvirátu velkých vydavatelů Springer, Wiley nebo Elsevier. Celkem 84 vydavatelů (např. IEEE nebo vydavatelé otevřených časopisů PLoS a Hindawi) neklade autorům žádné překážky, ostatní podmiňují využití vydavatelské verze článku časovým embargem, které může být od 3 měsíců až po několik let. Někteří vydavatelé dovolí využít vydavatelské PDF až po udělení zvláštního povolení a několik vydavatelů zase za to vybírá určitý poplatek.

V neposlední řadě je třeba o databázi SHERPA/RoMEO říct, že všechny informace uvedené v záznamech vydavatelů jsou ověřovány přímo u vydavatelů, vychází se převážně z informací na webových stránkách a z dostupného textu samotné smlouvy s vydavatelem. Tyto informace lze považovat za korektní, mohou autorům sloužit jako vstupní zdroj při rozhodování, ve kterém časopise budou chtít publikovat; nemohou však být použity jako právní podklad pro dodatečné vyjednávání s vydavatelem o podmínkách už dříve podepsané smlouvy.

6 Závěr

Když se vrátíme k názvu tohoto článku, další život vědeckých článků mají v rukou jejich uvědomělí autoři, kteří si nenechají vnutit od vydavatelů nevýhodné podmínky pro distribuci svého díla. Předmětem článku nebylo vyzdvižení pozitivní přínosů aktu (auto)archivace, ale spíše naznačení okruhu autorsko-právních aspektů s (auto)archivací souvisejících. Situace není z tohoto pohledu zatím ideální. Ale na mnoha příkladech nejrozumnějších iniciativ na podporu otevřeného přístupu lze dokladovat, že autoři nejsou bezbranní a že získali daleko větší možnosti, jak ovlivnit snadnější přístupnost svého článku, a tím si zvýšit potencionální okruh čtenářů a citační ohlas. Nepostradatelným pomocníkem autorům při řešení problémů s (auto)archivací mohou být knihovny v jejich mateřských institucích. Knihovny mohou napomáhat vytvořením vhodného prostředí pro ukládání e-printů, tj. budováním digitálních repozitářů a zavedením efektivního workflow přispívání do repozitářů – včetně podpory při řešení autorsko-právních otázek a kurátorské role nad kvalitou metadatového popisu e-printů, která je bezpodmínečně nutná pro snadné vyhledávání a pro interoperabilitu s vnějším informačním prostředím.

Literatura

- [1] *SHERPA/RoMEO : publisher copyright & self-archiving* [online]. c2006-2008. [cit. 2009-11-21]. <http://www.sherpa.ac.uk/romeo>.
- [2] HARNAD, Stevan. Electronic preprints and postprints. In DRAKE, Miriam A. (ed.). *Encyclopedia of library and information science*. New York : Marcel Dekker, c2003. <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Temp/eprints.htm>.
- [3] Wiley. *Copyright Transfer Agreement* [online]. [cit. 2009-11-21]. <http://www3.interscience.wiley.com/homepages/central/cta/UKscta.pdf>.
- [4] *Project RoMEO* [online]. [cit. 2009-11-21]. <http://www.lboro.ac.uk/departments/lis/disresearch/romeo>.
- [5] Project RoMEO. *The author, the publisher, their copyright agreement and it's terms* [online]. [cit. 2009-11-21]. <http://www.lboro.ac.uk/departments/lis/disresearch/romeo/RoMEO-Advocacy-presentation.ppt>.
- [6] Česko. Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). In *Sbírka zákonů České republiky*. 2006, částka 36, s. 1658-1685. <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/autorsky/cast1h1.aspx>.
- [7] *Taylor & Francis authors services : Taylor & Francis' position on copyright and author rights* [online]. c2009. [cit. 2009-11-21]. <http://journalauthors.tandf.co.uk/preparation/copyright.asp#link1>
- [8] *Open Access and Institutional Repositories with EPrints : self-archiving FAQ : what if the publisher forbids preprint self-archiving?* [online]. [cit. 2009-11-21]. <http://www.eprints.org/openaccess/self-faq>.
- [9] GADD, Elizabeth; OPPENHEIM, Charles; PROBETS, Steve. RoMEO studies 4: an analysis of journal publishers' copyright agreements. *Learned publishing*. 2003, vol. 16, no. 4, p. 293-308. <http://alpsp.publisher.ingentaconnect.com/content/alpsp/lp/2003/00000016/00000004/art00009>. DOI: 10.1087/095315103322422053. Online ISSN 1741-4857.
- [10] Science Commons. *Scholar's Copyright Addendum engine* [online]. [cit. 2009-11-21]. <http://scholars.sciencecommons.org>.
- [11] *DULCINEA : derechos de copyright y las condiciones de auto-archivo de revistas científicas españolas* [online]. 2008-11-29. [cit. 2009-11-21]. <http://www.accesoabierto.net/dulcinea>.
- [12] Queensland University of Technology. *OAKList database* [online]. Last modified 07-July-2009. [cit. 2009-11-21]. <http://www.oaklist.qut.edu.au>. □